

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

İhtimam Etiği Bağlamında Ekofeminizm*

Ecofeminism in the Context of the Ethics of Care

Erol ŞİMŞEK¹ ve Fatma NALBANT²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Artvin, erolsimsek@artvin.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8924-9640

²Öğr. Gör. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Artvin, orcid.org/0000-0003-2588-1804

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

29.10.2024

Kabul/Accepted:

20.03.2025

DOI:

10.18069/firatsbed.1575527

Anahtar Kelimeler

Ekofeminizm,

İhtimam Etiği,

Çevre Etiği.

ÖZ

Ekofeminizm, ekolojik sorunlara feminist bir perspektifle yaklaşan ve çözüm önerileri getiren “melez” bir siyasal ekolojik yaklaşımdır. Kadınların tahakkümü ile doğanın tahakkümü arasında bağlantı kuran ekofeministler, ataerkil yapının oluşturduğu militarist, hiyerarşik ve doğanın yok edildiği bir toplumun ötesinde yeni bir toplumun inşasına dair ortak bir tahayyülü paylaşmakta ve kadınların ezilmesinin önlenmesi için insan-doğa ilişkisinin yeniden ve sağlıklı bir şekilde kurulması gerektiğini savunmaktadırlar. Literatür incelemesine dayalı olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı ekofeminizmin; doğaya karşı mevcut zararlı uygulamaların altında yatan ahlâki algıya yönelik eleştirileri ile insan-doğa arasındaki ahlâki ilişkilerin yeniden inşasına yönelik önerileri bağlamında çevre etiği yaklaşımını ortaya koymaktır. Çalışmanın temel iddiası ekofeminist çevre etiğinin; ilişkisel, bağlamsal ve sorumluluk vurgusuyla öne çıkan ihtimam etiği fikrine dayandığı yönündedir. Ekofeminizm ihtimam etiğinin sınırlarını genişleterek ekolojik krizin çözümü adına doğaya ihtimam gösterilmesi, alan tanınması, onun çoğalmasına ve gelişmesine izin verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda ihtimam düşüncesinden mülhem ekofeminist çevre etiği, tüm dünyevi varlıklara saygı ve özen gösterilmesi, tüm “çevresel seslerin” dinlenmesi ve çeşitliliğe duyarlı olunması gerektiği düşüncesini merkeze almaktadır.

ABSTRACT

Ecofeminism is a ‘hybrid’ political ecological approach that approaches ecological problems from a feminist perspective and proposes solutions. Linking the domination of women with the domination of nature, ecofeminists argue that the human-nature relationship must be re-established in a healthy way in order to prevent the oppression of women. The aim of this study, which is based on the literature review technique, is to reveal the criticisms of ecofeminism against the moral perception underlying the current harmful practices against nature and its suggestions for the reconstruction of the moral relations between human and nature. The main claim of the study is that ecofeminist environmental ethics is based on the idea of care ethics, which emphasises relationality, contextuality and responsibility. Ecofeminism expands the boundaries of the ethics of care and argues that in order to solve the ecological crisis, nature should be cared for, given space and allowed to reproduce and develop. In this context, ecofeminist environmental ethics, which is derived from the idea of care, centres on the idea that all earthly beings should be respected and cared for, all ‘environmental voices’ should be listened to and diversity should be sensitive.

Atf/Citation: Şimşek, E. ve Nalbant, F. (2025). İhtimam Etiği Bağlamında Ekofeminizm. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 563-576

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatma NALBANT, fatmanalbant@artvin.edu.tr

* Bu çalışma, 16-18 Mayıs 2024 tarihlerinde gerçekleştirilen 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu’nda özet olarak sunulan “İhtimam Etiği Bağlamında Ekofeminizm” başlıklı bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş hâlidir.

1. Giriş

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı, gittikçe derinleşen çevresel krize yönelik endişelerin artmaya başladığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda çevre sorunları çeşitli platformlarda tartışılmaya başlanmış, raporlar hazırlanmış; birçok yazar, sivil toplum örgütü, çevre hareketi, siyasal parti konuyu gündemine almıştır. Böylece çevre sorunları küresel düzeyde siyasal bir ilginin konusu hâline gelmiştir. Çevresel bozulmalar ve bunların çözümüne yönelik olarak bir yandan bütüncül ve köktenci çözümler önermeden yalnızca çevreyi korumaya yönelik “çevreci” düşünceler ortaya çıkarken bir yandan da sorunların kökenine inerek kapsamlı ve bütüncül değişimler öngören “siyasal ekoloji” tartışmaları gündeme gelmiştir.

Siyasal ekolojinin bir ayağını liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm, Marksizm, anarşizm, feminizm gibi klasik siyasal geleneklerin çevreyle kurdukları bağ çerçevesinde yapılan tartışmalar oluşturmaktadır. Bunlardan biri, ekolojik sorunlara feminist bir perspektifle yaklaşan ve çözüm önerileri getiren ekofeminizmdir. 1970’li yılların ortalarında ortaya çıkan bu “melez” yaklaşım, kadınların tahakkümü ile doğanın tahakkümü arasında bağlantı kurmaktadır. Ekofeministler temel olarak ataerkil yapının oluşturduğu militarist, hiyerarşik ve doğanın yok edildiği bir toplumun ötesinde yeni bir toplumun inşasına dair ortak bir tahayyülü paylaşmakta ve kadınların ezilmesinin önlenmesi için insan-doğa ilişkisinin yeniden ve sağlıklı bir şekilde kurulması gerektiğini savunmaktadır. Bu açıdan ekofeminist yaklaşım, çevresel sorunların çözümünde ve doğanın korunmasında kadınların daha aktif bir rol almasını teşvik etmektedir.

Bu çalışma, ekofeminizmin etik yaklaşımını konu edinmektedir. Çalışmanın temel amacı ekofeminizmin; doğaya karşı mevcut zararlı uygulamaların altında yatan ahlâki algıya yönelik eleştirileri ile insan-doğa arasındaki ahlâki ilişkilerin yeniden inşasına yönelik önerilerini ortaya koymaktır. Kısaca amaç; ekofeminizmin çevre etiği tasavvurunda temel hareket noktalarını belirlemektir. Çalışmanın temel iddiası ise ekofeminist çevre etiğinin; ilişkisel, bağlamsallık ve sorumluluk vurgusuyla öne çıkan ihtimam[†] (ilgi/özen/bakım, İng. “care”) etiği fikrine dayandığı yönündedir.

Uluslararası literatür incelendiğinde doğrudan ihtimam etiği üzerine çeşitli disiplinlerde çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Noddings (1984) eğitim, Tronto (1993) siyaset bilimi, Gilligan (2003) psikoloji ve Held (2005) felsefe alanında çalışmalar yapmış ve insanların ve daha sonraki süreçte insan olmayanların da ontolojik olarak ilişkisel olduğunu savunarak ihtimam etiğini ilişkisel düşünmenin bir yolu olarak ele almışlardır. Ayrıca ihtimam etiği teorisyenleri arasında bazı farklılıklar bulunmasına rağmen teorisyenler etiğin neyin erdemli ya da adil olduğuna dair önceden tanımlanmış kavramlar yerine belirli ihtimam etkileşimlerinin özgüllüklerine dikkat etmeyi içerdiğini vurgulamışlardır (Raghuram, 2019: 613-614). Ulusal literatür incelendiğinde de ihtimam etiği ile ilgili çeşitli disiplinlerde farklı bağlamlarda çalışmaların (Karacan, 2017; Teke Lloyd, 2018; Çekem, 2020; Göker, 2020; Şimşek, 2022; Öner ve Atsız, 2022; Önder ve diğerleri, 2023) yapıldığı görülmekle birlikte, doğrudan ekofeminizm ile ihtimam etiği ilişkisinin ortaya koyulduğu çalışmaya rastlanmamıştır.

Dolayısıyla bu çalışma, ekofeminizmin etik yaklaşımının ihtimam etiği çerçevesinde ele alınması ve ekofeminizmin, ihtimam etiği anlayışının kapsamını ne derece genişlettiğinin ortaya koyulması bakımından önem taşımaktadır.

Nitel araştırma yöntemlerinden literatür incelemesine dayalı olarak hazırlanan çalışmada, öncelikle ekofeminizmden genel olarak söz edilmektedir. Çeşitli ekofeminist yaklaşımlar ve bunların ortak özellikleri ifade edildikten sonra “ihtimam” teorisi ele alınmaktadır. Mevzubahis “ihtimam” olduğunda doğallıkla, ahlâkın cinsiyetle bir ilişkisi olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Dolayısıyla ihtimam teorisi literatürünün öncü isimlerinin bu konudaki bakış açılarına yer verilmektedir. Ardından ekofeminist düşüncenin, insan-doğa ilişkisine yönelik yaklaşımında ihtimam etiğinin dilinden nasıl yararlandığı ortaya koyulmaktadır.

[†] İngilizcedeki “care ethics” kelimesi Türkçeye “ilgi etiği”, “özen etiği”, “bakım etiği” ve “ihtimam etiği” olarak çevrilmektedir. Ulusal literatürde bu çevirilerden daha çok “bakım etiği”nin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca özellikle sağlık alanında tercih edildiği ifade edilebilir. Ancak Şimşek’in (2022: 729-730) de belirttiği gibi bakım etiğinde tek taraflı bir eylem ve karşılıksızlık bulunurken ihtimam etiğinde karşılıklı bir ilişkisellik söz konusudur. Dolayısıyla bu çalışmada, diğerlerinden daha kapsayıcı olduğu düşünülen “ihtimam etiği” kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

2. Ekofeminizm

Ekofeminizm, feminist düşüncenin yeşil ile ilgili konulara ilgi göstermesiyle birlikte 1970’li yıllarda ortaya çıkmış, çevreci düşüncenin temel felsefi ekollerinden çeşitli varyasyonları ihtiva eden bir düşünsel akım ve harekettir. Ekofeminizm kavramı ilk defa Fransız feminist Françoise d’Eaubonne tarafından 1974’te yayımlanan “*La Féminisme ou la Mort*” (*Feminizm veya Ölüm*) isimli eserde kullanılmıştır (Ferry, 2000: 54). Bu eserde “kadınlara yönelik baskı ve doğaya yönelik baskı arasında bağlantı kurulmuş, hem kadın hem de doğanın özgürlüğünün beraber olacağı” iddia edilmiştir (Tong, 2006: 432). Kadınların tahakkümü ile doğa arasında bir bağlantı olduğu iddiası, ekofeminizmin temel anlayışlarından biri olarak nitelendirilmektedir (Cuomo, 2002: 4).

Ekofeminizm kelimesinin kökeni incelendiğinde “eco-ecology” ve “feminizm” kelimelerinin birleşiminden oluştuğu görülmektedir. Aslında kavram, temelinde ne anlatıldığını açıkça göstermektedir. Ekofeminizm, kadın özgürlük hareketi ile ekolojiyi koruma hareketinin birleşimidir. Bu açıdan ekofeminizm, tamamen ekoloji odaklı feminizm türüdür (Ottuh, 2020: 168). Genel olarak bu yaklaşım kadın ve doğa arasındaki ilişki ile ilgilidir ve küresel adalet mücadelesinde ekoloji ve feminizmin bir araya gelmesini amaçlamaktadır (Donovan, 2015: 396). Bu bakımdan ekofeminizmin, “feminizm ve ekoloji arasındaki buluşma” olarak nitelendirilmesi bu kelimeyi daha da anlaşılır kılmaktadır (Puleo, 2017: 27).

Ekofeminizmin temel inancı, kadın üzerindeki üstünlüğün doğanın bastırılmasıyla paralel olduğu ve bu karşılıklı tahakkümün, kontrolcü ataerkil toplum tarafından çevresel yıkıma yol açtığıdır. Bu felsefe, doğanın ezilmesi ile kadın arasında hayati bir bağ olduğu ilkesine dayanmaktadır. Dolayısıyla feminist teori ekolojik bir perspektifi, ekolojik sorunlar da feminist bir perspektifi içermelidir. Çünkü ekofeministler bu önemli iki perspektifi önemsemeyen bir çevre felsefesinin teorik ve pratik olarak yetersiz olacağını ileri sürmektedir (Ottuh, 2020: 167). İnsanoğlu ve doğa arasındaki aşırı ayrılık, insanların doğadan ayrı ve doğanın kontrolörü olduğu görüşüne katkıda bulunmuştur. Oysa işin aslı insanların doğa yasalarının bir parçası ve onlarla iç içe olduğudur (Plumwood, 1991: 10).

Sosyal ve politik bir hareket olarak ekofeminizm dünyanın her yerinde kendini göstermektedir. Hindistan’daki “Chipko[‡] Hareketi”, ABD ve Avrupa’daki militarizme ve tehlikeli atık dökümüne karşı gerçekleştirilen hareketler ve Kenya’daki “Yeşil Kuşak” hareketi dünyada kadınların çevreci hareketlerde liderlik üstlendiği ekofeminist hareketlerdir. Bu hareketlerin kadınlar ve feminist bakış açıları tarafından yönetildiği ve cinsiyet, ırk ve sınıf gibi faktörler aracılığıyla bireylerin ve doğanın egemenliği arasındaki bağlantıyı gösterdiği görülmektedir (Kumar Singh, 2023: 20). Daha sonra geniş kitlelere yayılan bu hareketler, kadınların öncülüğünde başlaması nedeniyle ekofeminizmin öncü hareketleri kabul edilmektedir. Türkiye’de ise 1980’li yıllarda ekolojik ve yeşil hareketlerde kadınların liderlik özellikleri ile ön sıralarda yer aldığı görülmektedir. Akkuyu’da yapılmak istenen nükleer santrale karşı, Yatağan termik santraline karşı, Manisa, Erzurum (Tortum) ve Karadeniz Bölgesi’nde yapılan hidroelektrik santral (HES) karşıtı direnişler, Muğla Kurudere köyü kadınlarının ormanları korumak adına yaptıkları eylemler, 2011 yılında Sinop’un Gerze[§] ilçesindeki termik santralin kurulmasına karşı gösterilen direniş, 2014 yılında Bergama altın madeni direnişi^{**}, Yırca mahallesinde zeytin ağaçlarını korumaya çalışan kadınların mücadelesi, Rize’nin Fındıklı ilçesinde Karadeniz’in dereleri için direnen kadınların hareketleri doğrudan ekofeminist hareketi olarak nitelendirilmeseler de bu çevreci hareketler, doğa ve kadın ilişkisinin önemini ortaya koyan çevreci hareketlerdir (Yılmaz Aslantürk, 2018: 317; Değirmenci, 2019: 9; Hazar Kalonya, 2021: 455).

Ekofeminizm, tekil bir teori veya hareket değildir. Dolayısıyla ortaya çıkışından itibaren düz bir hat üzerinde doğrusal bir şekilde gelişmemiştir. Literatürde genellikle ekofeminizm içerisinde yer alan farklı ekofeminizmler “liberal ekofeminizm”, “kültürel ekofeminizm”, “sosyal ekofeminizm” ve “sosyalist ekofeminizm” olmak üzere dört gruba ayrılarak incelenmektedir:

Liberal ekofeminizm: Liberal ekofeminizm yeni kanuni düzenlemeler yoluyla mevcut idari yapıları değiştirerek insan-doğa arasındaki ilişkilerin düzeltilebileceğini vurgulayan reformcu bir yaklaşımdır (Tamkoç, 1996: 79).

[‡] Hintçede “sarılma, kucaklaşma” anlamına gelen Chipko kelimesi, hareketi tanımlamak için kullanılmaktadır. Kadınlar ağaçlarla “kucaklaşır” ve vücutlarını ağaçlar ile ormancılar arasına sokarak kesilmelerini önlemektedirler. Sosyal hareketler bazen toplumda bir değişiklik yapmak veya bazı değişikliklere direnmek veya her ikisi için de geçerlidir. Chipko hareketi, her ikisi için de geçerlidir (Shameer, 2015: 27-28).

[§] Bkz: <https://www.birgun.net/haber/koylu-kadınlar-termik-santral-nobetinde-59591>

^{**} Bkz: <https://bianet.org/haber/bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri-160766Soma'nın>

Liberal ekofeministlere göre ekolojik sorunların sebebi doğal kaynak kullanımının aşırı düzeyde artması ve pestisitler ile diğer çevresel kirleticilerin düzenlenmesindeki başarısızlıktır. Bu sorunların çözümü ise daha iyi bilim, çevresel koruma, kanunlar ve iyi bir yönetimle mümkündür. Kadınlara bilimsel faaliyetlere katılma, yönetim mekanizmalarında yer alma, hukuk eğitimi ve kanun hazırlama süreçlerinde rol almaları için eşit fırsatların sağlanması durumunda, onlar da erkekler gibi, çevrenin iyileştirilmesi, doğal kaynakların korunması ve hayat kalitesinin artırılması hususunda katkı sağlayabilirler (Merchant, 2005: 200-201). Bu bağlamda liberal ekofeministler yalnızca kadına has olduğu düşünülen değerlere ve rollere karşı çıkarak kadınlarla erkeklerin eşit toplumsal rollere sahip olmalarını ve bunun önündeki hukuki ve toplumsal engellerin ortadan kaldırılmasını talep etmektedirler (bkz. Warren, 1987; Pepper, 1996; Sandilands, 1998; Plumwood, 2004).

Kültürel ekofeminizm: Kültürel ekofeminizmin kökleri radikal feminizme dayanır ve ataerkil düzenin “kadın” cinsiyetiyle ilişkilendirilen nitelikleri değersizleştirilmesine karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Bu değersizleştirmeye karşılık kültürel ekofeministler; sezgi, ihtimam/bakım, beslenme, duygular ve beden gibi kültürel ve tarihsel olarak kadınlarla ilişkilendirilen niteliklere büyük önem verirler ve bunlara olduğundan daha fazla değer atfedilmesi gerektiği kanısındadırlar (Carlassare, 2000: 94). Tarih boyunca neredeyse tüm kültürlerde kadınlar fizyolojik yapısı, doğurganlığı, toplumsal rolleri ve psikolojik yapıları nedeniyle doğaya erkeklerden daha yakın görülmüştür. Kadınlar bu özellikleri ve rolleri nedeniyle daha ziyade evde kalmış ve evin yönetimiyle ilgilenmiştir. Kadınlar evde ve yakın çevrelerinde kişisel sorunlarla ve krizlerle başa çıkmak durumunda kaldığından ve duyarlılık yeteneği gelişmiş olduğundan pratik çözümler bulma ve çocukların gelişme süreçlerine destek olma noktasında deneyim kazanmıştır. Kültürel ekofeministlere göre böyle kişisel ve cinsiyete ilişkin özellikleri kadının kişisel sorunlarını politik sorunlar olarak ortaya koymaktadır. Onun için ekofeministlere göre kadının biyolojik özellikleri ve doğurganlığı kendisi ve ekolojik aktivizm için bir güç kaynağı hâline gelmektedir. Kültürel ekofeministler bu güçten, doğanın lehine yararlanılması gerektiğini düşünmektedirler (Merchant, 2005: 201-203).

Sosyal ekofeminizm: Sosyal ekofeminizm, Murray Bookchin’in sosyal ekoloji anlayışına dayanmakta ve ekolojik ve sosyal tahakkümler arasında ilişki kurmaktadır. Bu anlayışa göre doğanın tahakküm altına alınması, insanın insan üzerindeki tahakkümünden kaynaklanmaktadır. Sosyal ekofeminizm toplumun, insani desantralize topluluklar olarak yeniden yapılandırılmasını öngörmektedir. Bunun için merkezi yönetim yerine ademimerkeziyetçi yönetimlerin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Sosyal ekofeminizm; kadın üzerinde “evlilik”, “çekirdek aile”, “romantik ilişki”, “kapitalist devlet” ve “ataerkil din” gibi sosyal kurumlar aracılığıyla kurulan tahakkümü sorgulamaktadır. Kadının kurtuluşunu, hayatı tümüyle piyasa toplumuna indirgeyen iktisadi ve sosyal hiyerarşilerin ortadan kaldırılmasına bağlı görmektedir. Bunun için kapitalist üretim ve bürokratik devlette ön koşul olan kamu-özel ikilemini ortadan kaldıracak desantralize topluluklara ihtiyaç vardır. Bu tür topluluklarda kadınlar kamusal hayatta ve yerel yönetimlerde özgür birer katılımcı olarak yer alabilecektir. Hiyerarşinin olmadığı, hesap verebilirliğin ön planda olduğu bu toplumda çocuk bakımı hem kadının hem erkeğin sorumluluğunda olur; kadınlara yönelik tecavüz ve şiddet ortadan kalkardı. Sosyal ekofeminizm, adet gören, gebe kalan, doğum yapan ve emzirenlerin erkekler değil kadınlar olması nedeniyle erkek ve kadın üreme kapasitelerindeki farklılıkları kabul eder, ancak bunların cinsiyet hiyerarşileri ve tahakküm gerektirdiği fikrini reddeder. Sosyal ekofeministlere göre hem kadınlar hem de erkekler, ihtimama/bakıma dayalı ekolojik bir etiğe sahip olabilir (Merchant, 2005: 206).

Sosyalist ekofeminizm: Sosyalist ekofeminizmin öncüleri Carolyn Merchant ve Mary Mellor’dur. Ariel Salleh de sosyalist ekofeminizmin gelişimine katkıda bulunmuştur. Birçok ekofeminist, radikal veya Marksist feminizmin aksine, sadece cinsiyet veya sınıf eksenleri değil, birden fazla eksende tahakkümü analiz edip bozmaya çalıştığı için, sosyalist feminizmi ekofeminizm için tek geçerli temel olarak benimsemiştir. Sosyalist ekofeminizm, kapitalizmdeki sınıf tahakkümüne ek olarak ataerkillik ve emperyalizm gibi diğer tahakküm biçimlerini resme dâhil ederek Ortodoks Marksizm’den ayrılmaktadır. Sosyalist ekofeminizm açıkça anti-kapitalisttir ve ekolojik açıdan sürdürülebilir olan ve devletçi olmayan sosyalizm biçimlerini savunmaktadır (Carlassare, 2000: 91-92). Adil ve sürdürülebilir bir dünya kavramının merkezinde üretim yerine üreme kategorisini bulundurmaktadır. İnsan dışı doğanın tüm yaşamın maddi temeli olduğunu ve yiyecek, giyim, barınak ve enerjinin insan yaşamının sürdürülmesi için elzem olduğunu varsaymaktadır. Sosyalist ekofeminizme göre doğa, egemen olunacak pasif bir nesne değil, aktif bir öznedir ve insan onunla sürdürülebilir ilişkiler geliştirmelidir. Sosyalist ekofeminizm, üretim ve üreme ile üretim ve ekoloji arasındaki diyalektik ilişkilere odaklanan kapitalist ataerkilliğe yönelik bir eleştiri sunarak kültürel ekofeminizmin ötesine

geçmektedir. Sosyalist ekofeminist bir bakış açısı, toplumsal ve ekolojik dönüşümleri analiz etmek ve yaşamın sürdürülebilirliğine ve adil bir topluma yol açacak toplumsal eylemleri önermek için bir bakış açısı sunmaktadır. Bu anlayış insanların açgözlülüğüne ve arzularına değil, ihtiyaçlarının karşılanması üzerine odaklanmaktadır ve hızlı büyüme yerine doğayla sürdürülebilir ilişkiler kurma potansiyeline sahiptir (Merchant, 2005: 208-210). Dolayısıyla sosyal ve sosyalist feminizm eleştirilerini kapitalist ataerkil sistemin üstüne oturtmaktadır. Ataerkil ilişkilerin etkisi ile kadınların erkekler tarafından ezilmesiyle kapitalist üretim sisteminde insanların bunu doğayı ezerek yapması arasında hiçbir fark olmadığı ileri sürülmektedir. Gerek doğanın gerek kadınların kullanılacak birer kaynak olarak görülmesi ve meta hâline getirilerek üzerinde egemenlik kurulması gibi piyasa ekonomisinin değişmez ilkelerinin artık değişmesi gerektiği hem sosyal feministler hem de sosyalist feministler tarafından çok ciddi bir biçimde irdelenmektedir. Kültürel ekofeministlerin kadın-doğa ilişkileri üzerine çok derinlemesine incelemeler yapmasına karşın sosyal ve sosyalist ekofeministler egemenlik, özgürlük ve sosyal adalet gibi konulara odaklanmaktadır (Tamkoç, 1996: 79).

Bu dört yaklaşımın her biri insan-doğa ilişkilerinin düzeltilip geliştirilmesi hususunda ekofeminizme farklı bakış açıları sunmaktadır. Her ne kadar tek bir ekofeminizmden söz etmek mümkün değilse de ekofeministlerin genel olarak paylaştığı dört temel özellikten bahsedilebilir (Daly, 1994: 285-287):

1. Ekofeministler kadınların tahakkümü ile doğanın tahakkümü arasındaki bağlantıları görünür kılmaya çalışır. Ekofeministler için ataerkil yapılar (cinsiyetçilik, ırkçılık, sınıfçılık, vb.) sadece insan ilişkilerini şekillendirmekle kalmaz; aynı zamanda doğanın, insan dışı dünyanın algılanış ve muamele ediliş biçimini de düzenler.
2. Ekofeministler hiyerarşik ilişkilerin üstesinden gelmeye ve bunları destekleyen tahakküm mantığını yıkmaya çalışır. Bu mantığa göre, farklılık aşağılık duygusuna işaret eder. Bu varsayım üsttekilerin alttakileri kontrol etmesine; ezenlerin ezmesine izin verir. Bu mantığın yıkılması tüm hiyerarşik ikiliklerin sorgulanmasına yol açar. Bu ikilikler; zihin-beden, akıl-duygu, erkek-kadın, insan-insan olmayan, insan-tanrı ve siyah-beyaz olarak ifade edilebilir. Ekofeministler bu çiftlerdeki farklılıkları inkâr etmezler; daha ziyade bu tür farklılıkların daha fazla veya daha az değer veya ahlâki değerlilik atfedilmesini gerektirdiği düşüncesini reddederler.
3. Ekofeministler radikal biçimde toplumsal ve bağlamsaldır. Ekofeministler etiği haklar, kurallar ve ilkeler olarak görmek yerine, etiğin bağlamdan ortaya çıktığını ve bağlamın da topluluk içindeki ilişkiler olarak anlaşılması gerektiğini düşünürler. Ekofeministlere göre ilişkiler “kim olduğumuzu anlamamızın merkezinde yer alır.” Bu açıdan ekofeministler “insan” ve “doğa” kavramını yeniden anlamaya çalışır.
4. Diğer feminist ve özgürlükçü perspektifler gibi ekofeminizm de pratiğe dayanır. Ekofeminist düşünce, kendi durumları ile çevrelerinde meydana gelen çevresel bozulma arasındaki bağlantılara karşı mücadele eden belirli kadın gruplarının özel deneyimlerinden ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma ekofeminizmin üçüncü özelliğini yani etik yaklaşımını konu edinmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bundan sonraki kısmında ekofeminizmin, doğaya karşı mevcut zararlı uygulamaların altında yatan ahlâki algıya yönelik eleştirileri, insan ve doğa kavramlarını yeniden anlama çabası ve bu ikisi arasındaki ahlâki ilişkilerin yeniden inşasına yönelik önerileri değerlendirilmektedir. Söz konusu değerlendirme ihtimam etiği yaklaşımı temel alınarak yapılmaktadır.

3.İhtimam Etiği

İhtimam etiği, geleneksel etik anlayışlara alternatif olarak 20. yüzyılın son çeyreğinde öne sürülen bir yaklaşımdır. Kadınların anne ve eş olarak ev içi rollerinde ortaya çıkan tutumlar, kadın varoluşuna içkin bakım, ilişkisellik, sevgi, sorumluluk ve güven temelinde, *ihitimam/bakım etiği* olarak adlandırılan (Des Jardins, 2006: 484) kavramla ifade edilmektedir. İhtimam etiği, etik meseleleri değerlendirirken kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü; etik meselelerin içinde bulunulan bağlam, ilişki ve sorumluluklar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği gibi iddialarla ortaya çıkıp gelişmiştir. İhtimam teorisinin üç önemli öncüsü olarak Milton Mayeroff, Carol Gilligan ve Nel Noddings ifade edilebilir. Dolayısıyla bu yaklaşımın, öncüleri bağlamında ele alınarak yaklaşımda hangi hususlar üzerinden değerlendirilmelerin yapıldığının gösterilmesi ile ekofemenizm-ihitimam etiği ilişkisinin ortaya koyulmasına yönelik önemli bir çerçeve sağlanacaktır.

İhtimam etiği yaklaşımının kurucusu olarak kabul edilen Milton Mayeroff, “*On Caring*” isimli eserinde, bir insanla ilgilenmenin, ona ihtimam göstermenin temelde onun “büyümesine”, “kendini gerçekleştirmesine” yardım etmek anlamına geldiğini belirtmektedir (Mayeroff, 1971: 1). Bu anlamda biriyle ilgilenmek, sadece kendi bencil duygularını tatmin etmek adına birine yönelmek ya da bu ilgi ilişkisini geliştirmek değildir. Aksine buradaki ilgi, “ilgilenen” ile “ilgilenilen” arasındaki karşılıklı bir ilişkiyi, her ikisinin de varlığının tanınmasını içermektedir. Mayeroff, ilişkisel bir bağlama sahip olan ilgi/ihitimam kavramının başka birçok kavramla bağlantılı olduğunu vurgulamakta ve ilginin temel bileşenlerinden bahsetmektedir. Bunlar; bilme, alternatif ritimler, sabır, dürüstlük, güven, tevazu, umut ve cesaret olarak sıralanabilir. Mayeroff tüm bu kavramları vurgularken esasında, ilginin sahip olduğu işlevi ve insan yaşamındaki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır (Mayeroff, 1971: 12). Bu amaçla Mayeroff, ilginin işlevini gerçekleştirebilmesi için ilgilenilenin gelişiminin ve kendini gerçekleştirmesinin odağa alınması gerektiğini söylemektedir. Örneğin; öğretmen-öğrenci ilişkisinde öğretmen, tüm dikkatini kendinden ziyade öğrencinin üstünde toplamalıdır. Çünkü ilgi ancak başkasına yöneltilirse karşısındaki kendini geliştirmesine dair duyulan istek yerini bulmuş olur (Mayeroff, 1971: 29).

Mayeroff’un “ilgilenen-ilgilenilen” ilişkisinden hareketle “öğretmen-öğrenci” arasında kurmaya çalıştığı bu ilişki, kendisinden sonra ihtimam etiğiyle ilgilenen birçok yazara yol gösterici olmuştur. Kimi yazarlar bu ilişkiyi kadın-erkek bağlamında ele alırken kimileri de etik teoriler içerisinde ihtimamın hangi teoriye daha yakın durduğu üzerinde durmakta ve ihtimamı bir erdem olarak kabul ederek ihtimam etiğini, erdem etiği geleneğinin bir devamı ya da kolu olarak görme eğiliminde olmaktadır (Çağrı Mutlu, 2017: 129).

En az Mayeroff kadar öne çıkan Carol Gilligan ise ihtimam teorisini daha ziyade kadınların ilişkisel gelişiminden hareketle ortaya koymaktadır. Gilligan (2003) “*In a Different Voice: Psychological Theory and Women’s Development*” (*Farklı Bir Sesle: Psikolojik Teori ve Kadın Gelişimi*) adlı eserinde ihtimam etiğinin herkesin bir sese sahip olmasının, dikkatle, özen ve saygıyla dinlenmesinin önemini anlayan ilişkilerin geliştirilmesine dayandığını ifade etmektedir Gilligan cinsiyet ile ahlâki gelişim arasında bir bağlantı olduğu düşüncesindedir. Başka bir ifadeyle Gilligan’a göre kadınların ve erkeklerin ahlâki duyarlılıkları farklı şekilde gelişir. Kadınlar “farklı bir sesle” akıl yürütürler. Kadınların ahlâki yargıları daha bağlamsaldır; ilişkilerin ve anlatıların ayrıntılarına daha fazla gömülmüştür. Kadınlar ahlâki meselelerde çoğunlukla duygusallık, ilişkisel, bağlamsallık ve sorumluluk gibi faktörleri göz önünde bulundurur. Erkekler ise akılcılık, haklar, adalet, evrensel kurallar ve ilkeler, otonomluk gibi faktörleri önceler. Kadınlar kişilik gelişimlerinde ve dünyayı anlamlandırmada ilişkileri önemserler ve bunun sonucu olarak da ahlâki konularda hüküm verirken merhamet, acıma ve sorumluluk duygularıyla hareket ederler.

Bu şekilde farklı bir ahlâki sesin varlığını ortaya koyan Gilligan, esasında bu ahlâki sesi cinsiyet temelli değil tema temelli olarak nitelendirmiştir. Ona göre bunun kadınlarla ilişkisi mutlak değildir; “erkek ve kadın sesleri arasındaki karşıtlıklar burada iki düşünce biçimi arasındaki ayrımı vurgulamak ve her iki cinsiyet hakkında bir genellemeyi temsil etmekten ziyade bir yorumlama sorununa odaklanmak için sunulmaktadır” (Gilligan, 2003: 2). Buradan hareketle Gilligan ihtimam fikrini şöyle özetlemektedir (Gilligan, 2003: 19):

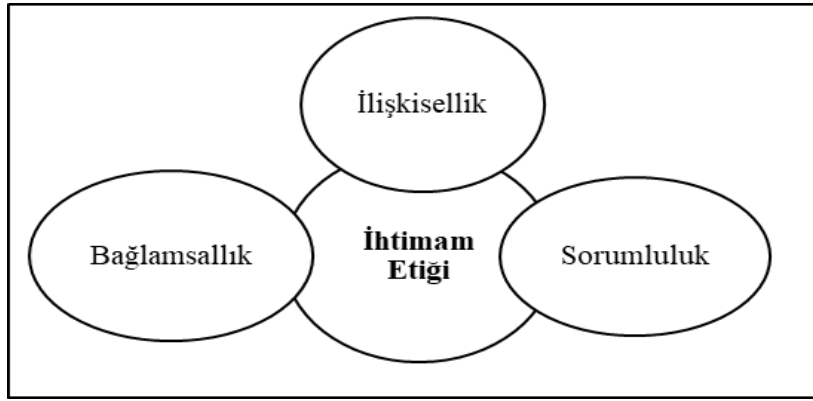
“Bu anlayışta, ahlâki sorun rekabet eden haklardan ziyade çatışan sorumluluklardan kaynaklanır ve çözümü için biçimsel ve soyut olmaktan ziyade bağlamsal ve anlatsal bir düşünme biçimi gerektirir. Tıpkı adalete dayalı ahlâk anlayışının ahlâki gelişimi haklar ve kurallar anlayışına bağlaması gibi ihtimam göstermeye ilişkin bu ahlâk anlayışı da ahlâki gelişimi sorumluluklara ve ilişkilere dair bir anlayışın çerçevesine yerleştirir.”

Gilligan’a göre sahip oldukları duyarlılık ve ilgi, ahlâki gelişimlerinde kadınları daha başarılı kılmaktadır. Ona göre ilginin merkezde olduğu bu kabulde, ilişkiler ve ilişkilerin beraberlerinde getirdikleri sorumluluklar daha iyi anlaşılabilir. Ahlâki gelişme, soyut kurallardan ziyade ilişkiler bağlamında ele alınır. Ve ilişki içerisindeki her bir bireyin sesinin duyulmasına özen gösterilir. Buna göre ihtimam etiği, ilişkilerin psikolojik mantığı üzerine kuruludur. Bu bakımdan adaleti temele alan ve Gilligan’ın daha ziyade eril olarak nitelendirdiği hakkaniyetin formel mantığına karşıt bir yapıya sahiptir. İhtimam etiğinin temelindeki kavram ise “sorumluluk”tur. Sorumluluk üzerinde yükselen ihtimam, evrensel bir kural olarak değil kendinde seçilmeye değer bir ilke olarak ortaya koyulmaktadır (Gilligan, 2003: 73-74).

Nel Noddings (1984) ise “*Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*” (*İhtimam Göstermek: Etik ve Ahlak Eğitime Feminin Bir Yaklaşım*) adlı eserinde ihtimam etiğinin, kadınların tecrübelerine dayandığını ve bu nedenle temelde kadınlara özgü olduğunu ifade etmektedir. Ona göre etik

problemlere yönelik geleneksel rasyonalist yaklaşımlar erkeklerin tecrübesine dayanarak oluşturulmasına karşılık ihtimam etiği, kadınların tecrübesinden türeyen bir yaklaşımdır. Bu anlamda Noddings'e göre ihtimamın kadınlara özgü olması, kadınlara atfedilen geleneksel toplumsal rollerden kaynaklanmaktadır: aileye, ihtiyaç sahiplerine, hastalara, vb. ihtimam göstermek gibi. Bu açıdan Noddings, ihtimamı “dişil” bir etik olarak nitelendirmiştir. Noddings'e göre bu durum, kadın ile erkek arasındaki özsəl farklılıktan çok, kadınların toplumsal tecrübelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu tecrübeyi paylaşan erkekler de ihtimamı benimseyebilir. Neticede Noddings'e göre önemli olan, tıpkı Gilligan'da olduğu gibi, bireylerden ziyade ilişkilerdir. Her insan, hayatının farklı dönemlerinde ihtimam ilişkisi bağlamında farklı roller edinir. Burada esas olan roller değil, tarafların ihtimam ilişkisine yaptıkları katkıdır. İlişkilerde alınan sorumluluklar insanların (erkekler de dâhil) ihtimam gösterme becerilerini geliştirebilecektir.

Bu bağlamda Noddings, ihtimam etiğinin, kadın perspektifi ve tecrübesinden yola çıkılarak oluşturulan uygulamalı bir etik teori olduğunu ifade etmiştir (Noddings, 2002: 2). Noddings, anne-çocuk ve öğretmen-öğrenci ilişkisi gibi çeşitli ilişkiler üzerinden teorisini geliştirmeye çalışmıştır (Noddings, 1992: 45). Ona göre bu ilişki biçimlerinde alınan sorumluluklar, insanların birbirine ihtimam gösterme becerilerini geliştirebilecektir (Noddings, 2002: 215). Noddings'e göre ihtimam etiği teorisinin çıkış noktası kadın ve ev içi alanla yakından ilişkili olmakla birlikte erkekler de ihtimam gösterme becerisi edinebilecek kapasitede varlıklardır. Bu açıdan Noddings, erkeklerin ontolojik yapısında da ihtimam gösterebilme olanağının bulunduğunu vurgulamıştır (Noddings, 2002: 205-230). Sözü edilen teorisyenlerin öncülüğünde ilişki merkezli, bağlama duyarlı, duyguların merkezi öneme sahip olduğu ve sorumluluğa vurgu yapan feminist ihtimam etiği gelişmiştir (Şekil 1):

Şekil 1. İhtimam Etiğinin Temel Bileşenleri

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İhtimam etiğinde, etik geleneğin en temel özelliklerinden birinin, insanların birbirleriyle “ilişkiler içinde varlık(lar)” olarak bağlantılı ve ilişkili olarak anlaşılması olduğu görülmektedir. İhtimam etiği, bireyselci veya kolektivist bir ontolojiden ziyade ilişkisel bir ontolojiye dayanır: “Karşılıklı bağımlılık ve bağımlılık ilişkileri varoluşumuzun temel özellikleridir” (Robinson, 2011: 4).

Ortaya koyulan bu etik yaklaşım çeşitli özellikleri açısından hak temelli geleneksel etik anlayıştan farklıdır. İhtimam etiği sorumluluğa, ilişkilere ve bir kişi ile diğer kişi arasındaki bağlantıya; hak etiği ise kurallara ve başkalarının haklarına saygıya vurgu yapmaktadır. Bu hakların temelinde nesnellik ve bireyselleştirilme bulunmaktadır. İhtimam etiği kavramındaki çözümler arasında endişe, özen, sürekli bağlılık, sorumluluk, fedakârlık ve başkasına zarar vermekten kaçınma yer almaktadır. Hak etiğinde, ahlâki ikilemleri çözmek için evrensel ilkelere bağlılık aranırken; ihtimam etiği ahlâki meselelere daha bağlamsal yanıtlar önermektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. İhtimam Etiği ile Hak Etiği Özelliklerinin Karşılaştırılması

İhtimam Etiği Özellikleri	Hak Etiği Özellikleri
Kişinin kendisini başkalarıyla bağlantılı olarak algılamasıyla elde edilir.	Benliğin diğerlerinden ayrılması ve bireyselleşmesi süreciyle elde edilir
Ahlâki muhakeme spesifik ve benzersiz olarak kavranan durumların bağlamsal ayrıntılarıdır.	Ahlâki muhakeme evrenseldir
İkilemler tümevarımsal düşünme yoluyla çözülür	İkilemler, soyut veya formel düşüncenin uygulanması yoluyla çözülür.
Aşamalar yoluyla gelişim sıralı ve hiyerarşiktir	Aşamalar boyunca gelişim değişmez bir şekilde sıralı ve hiyerarşiktir
Ahlâki sorumluluk ilkesi kadınların sesine yansıyor	Ahlâki sorumluluk ilkesi evrenseldir
Bağlılıklara, özveri ve bencillik konularına vurgu yapması ve ilişkileri birincil olarak ele alması ile ayırt edilir	Kuralların ve yasallıkların ayrılığı konularına yapılan vurgu ve bireyin birincil olarak değerlendirilmesi ile ayırt edilir

Kaynak: Brabeck'ten (1993) aktaran Reiter (1997: 301).

Gilligan, ihtimam etiğinin hak etiği yaklaşımından farkını üç noktada ifade etmiştir. İlk olarak; ihtimam etiği, haklardan ziyade sorumluluklara ve ilişkilere dayanmaktadır. İkinci olarak; soyutluktan çok içinde bulunulan somut duruma dayalıdır. Son olarak; ahlâkiliğin en iyi ifadesi “ilkeler bütünü” anlamına gelmeyip ihtimam gösterme aktivitesidir. Diğer bir ifadeyle ihtimam etiği, ahlâkiliği; soyut ve evrensel ilkeler yerine insanların gündelik yaşamda tecrübe ettikleri ahlâki sorunlar üzerinden açıklamaktadır (Tronto, 1987: 648). Dolayısıyla ihtimam etiği; etiği ve ahlâki görevleri kısmi ve evrensel olmayan ilkeler olarak görmektedir. Çünkü değerli ve yakın ilişki içinde olunan belirli kişilere karşı özel bir özen gösterilmesi gerekir.

İhtimam etiğine yönelik eleştiriler ise daha ziyade diğer talepler olan fayda, adalet ve haklarla çatışma olasılığı ile ilgilidir. Eleştirmenler, ihtimam etiğinin haksız kayırmacılığa yol açacağını iddia etmektedir. Bu eleştiriye cevaben, ihtimam etiği kavramının savunucuları, tüm ahlâki çatışmalardan uzak kalamayacağını ancak belirli durumlarda farklı talepleri dengelemenin öğrenilebileceğini belirtmektedir. Feminist etik yaklaşımları, etiği, içerebileceği her türlü erkek önyargısını düzeltmek amacıyla yeniden düşünme taahhüdünü paylaşmaktadır. Diğer ahlâki hususları ihmal etme niyeti yoktur (Adhariani, 2017: 25).

Çalışmanın bu kısmına kadar ekofeminizmin, kadın ile doğa üzerindeki tahakkümden hareketle çevre sorunlarına bakışı ele alınmış; ihtimam etiği yaklaşımı, öncüleri bağlamında açıklanıp temel özellikleri çerçevesinde hak etiği ile karşılaştırılmıştır. Ekofeminizm; kadın ve doğa arasındaki tahakküm eşitliğini ortaya koymakla birlikte meseleyi ahlâki açıdan da değerlendirmektedir. Bu noktada, ekofeminizmin amacı doğanın saygınlığını ahlâki bir bağlamda yeniden tesis etmektir.

4.İhtimam Etiği ve Ekofeminizm İlişğine Dair

İlişkisellik, bağlamsallık ve sorumluluk vurgusuyla öne çıkan ihtimam etiğinin, başkasının ihtiyaçlarına cevap vermek, ona bakmak, onunla ilgilenmek, onun büyümesine, kendini gerçekleştirmesine yardımcı olmak ve onun zarar görmesini engellemek anlamına geldiği söylenebilir. Burada temel fikir, diğer insanlara olan sorumlulukları tanımak ve onlara karşı özen göstermektir. Bireyler arası ilişkilerdeki sorumlulukları ve değerleri vurgulayan ihtimam etiği, genellikle bireylerin birbirlerine karşı göstermeleri gereken özeni, dikkati ve duyarlılığı öne çıkarmaktadır. Bu kadınsı ihtimam fikri, çevresel krizlerin nedenlerinin ve çözümlerinin ortaya koyulmasında ekofeminizm için dayanak olmuş ve ekofeminist çevre etiği yaklaşımının mütemmim cüzü hâline gelmiştir. Bu bağlamda Adams ve Gruen'in (2014: 1) de ifade ettiği gibi ekofeminizm, ataerkil tahakkümü ortadan kaldırmak için ihtimam değerine dayanan doğa ile sağlıklı ilişkileri teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ekofeminizm, insan ve doğa arasındaki karşılıklı ilişkiye ve ataerkilliğin hiyerarşik, düalist ve baskıcı düşünce tarzı nedeniyle insanın doğa üzerindeki tahakkümüne odaklanmaktadır (Adhariani, 2017: 30). Dolayısıyla kadın-doğa tahakkümünün neden eşitlendiği ve ekofeminizmin ihtimam etiği yaklaşımını daha geniş bir kapsama nasıl taşıdığı burada ifade edilmeye çalışılmaktadır.

İnsan-doğa ilişkisinin parçalı ve düalist karakterinin, çevrenin bozulmasına büyük etkisi olmuştur. İhtimam etiği yaklaşımı, bu ilişkinin kökleri ayrılık kültürüne dayanan bir ilişkiden, insanlığın doğaya bağlı olduğu ve

bu nedenle ekolojik duyarlılığa dayalı bir ilişkiye ihtiyaç duyulduğunu kabul eden bir ilişkiye dönüştürülmesine yardımcı olabilir. İhtimam etiği yaklaşımı bu sayede mevcut baskıcı sistemi aşabilecektir. Çünkü doğa ile insan arasındaki ilişkiyi yeniden yaratmayı amaçlamaktadır (Cross, 2018: 36).

Doğayı bir bakım nesnesi olarak inşa etmek, ahlâki araştırmanın başlangıç noktasıdır (King, 1991: 80). İhtimam etiği ahlâki, kişinin başkalarıyla ilişki içinde nasıl deneyimlediğine dair fizyolojik bir tepki olarak tanımlamaktadır (Donovan, 1990: 374). Bu anlamda ahlâkın kökeni başkalarıyla olan ilişkilerde görülmektedir. Bu, aynı zamanda doğayla olan ilişkide dikkat ve duyarlılık ihtiyacını da vurgulamaktadır. Donovan, önce sempati duymadan, birinin yardıma ihtiyacı olduğunda bunu anlayacak dikkati göstermeden ahlâklı olunamayacağını ifade etmektedir (Donovan, 2007: 199).

Ekofeminizmin temelinde, kadınların doğayla benzersiz bir ilişkisi olduğu ve bu ilişkinin sezgisel ihtimam ve koruma etiğine dayandığı düşüncesi yatmaktadır. Ekofeminizm, kadınların gezegeni kurtarmak için ekolojik bir devrim gerçekleştirme potansiyeline sahip olduğunu savunmaktadır. Kadınların biyolojik işlevleri aracılığıyla yeryüzüyle kurdukları duygusal bağ, erkeklerle ilişkilendirilen akıl egemen yaklaşımdan, ampirizmden ve güçten farklı olarak görülmektedir (Pande, 2003: 7).

Ekofeministlere göre ekolojik sorunların temel sebebi, “erkeklerin doğal süreçlere ve doğal dünyaya karşı kadınlara göre daha az duyarlı olmaları durumunu yansıtan” ataerkil sistemdir (Heywood, 2014: 94). Bu sebeple ekofeministlere göre ekolojik tahribatın bertaraf edilebilmesi açısından kadın radikal bir öneme sahiptir. Zira bazı ekofeministler, kadınların doğayla ilişki kurma, doğayı önemseme konusunda erkeklerden daha iyi bir konumda ve bunu yapmaya daha hazır olduklarını iddia etmektedirler. Kısacası kadınların doğaya daha yakın olduklarını ve dolayısıyla bu bağdan benzersiz bir iç gözü elde edebileceklerini savunmaktadırlar. Bu ekofeminist tartışma iki şekilde gerçekleşmektedir. “*Bedene dayalı argüman*”ın savunucuları kadınların kendine özgü bedensel deneyimleri –ovulasyon, adet görme, gebelik, doğum ve emzirme gibi- yani biyolojik özellikleri sayesinde doğaya daha yakın olduklarını ve doğayla daha kolay bağlantı kurabildiklerini iddia etmektedirler (Archambault, 1993: 19; Heywood, 2010: 292).^{††} Esasında burada kadınların doğayla yakınlıklarının kaynağı, “biyolojik anneliği kişisel olarak deneyimlesin ya da deneyimlemesin” anne olarak ortak kimlikleridir (Mellor, 2000: 109). “*Baskı argümanı*” ise kadınların cinsel iş bölümü ve buna bağlı baskıdan kaynaklanan ayrı sosyal gerçekliğinin, kadınların doğayla özel bir iç gözü ve bağ geliştirmelerine yol açtığı inancına dayanmaktadır (Archambault, 1993: 19). Kadınların sahip oldukları geleneksel değerler “karşılıklılığı, iş birliğini ve beslemeyi içerir; bu değerler ‘yumuşak’ veya ekolojik özelliklere sahiptir.” Nitekim kadınlar doğanın “kullanılabilir bir kaynak” veya “boyunduruk altına alınacak bir güç” olduğu fikrine karşı çıkarlar. “Kişisel tatminin doğaya karşı değil doğayla birlikte olmaktan kaynaklandığını hissederek.” Dolayısıyla ekofeministlere göre ataerkilliğin ortadan kaldırılıp yerine “yumuşak ve ‘ekolojik’” özelliklere sahip kadın değerlerinin hâkim kılınması, insanlar ile doğal dünya arasında tamamen yeni bir ilişkiyi beraberinde getirecektir (Heywood, 2010: 292). Heywood (2010: 292), kadın ve erkeklerin doğa ile ilişkileri arasındaki farka dair ekofeminist düşünceyi şu şekilde ifade etmiştir:

“Kadın ve doğa arasında gerekli veya ‘doğal’ bir bağ varken erkek ve doğa arasındaki ilişki oldukça farklıdır. Kadınlar doğa mahlûklarıyken erkekler kültür mahlûklarıdır: Onların dünyası sunî veya insan yapımıdır, doğal yaratıcılıktan çok insan ustalığının bir ürünüdür. Bu durumda erkek dünyasında akıl sezilerin üstünde yer alır, materyalizm mâneviyattan önce gelir, mekanik ilişkiler bütüncül ilişkilerden önemli bulunur. Siyasî-kültürel açıdan bu, rekabet ve hiyerarşi inancında yansıtılır. Doğal dünya için bunun anlamı açıktır. Bu açıdan ataerkillik, kültürün doğa üzerinde üstünlüğünü beraberinde getirir; doğa ise boyunduruk altına alınması, kullanılması ve üstünde yükselmesi gereken bir güçtür. Ekolojik zarar ve cinsiyet eşitsizliği, ‘kültürlü’ erkeğin ‘doğal’ kadını yönettiği aynı sürecin bir parçasıdır.”

Bu bağlamda ekofeminizmin, kadının toplumdaki statüsü ile çevre arasında yakın bir bağlantı gördüğü sonucuna varılabilir. Kadınlar burada, çevre ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantı hâline gelmektedir. Kadınlar kaynak kullanımı, geleneksel sağlık sistemleri, sosyal, kültürel ve manevi gelenekler hakkında çok önemli bilgilere sahiptir. Üretken faaliyetleri ekonomiye katkıda bulunuyor; aile ve toplum gelişimini teşvik ediyor; zorlu fizikî ve politik koşullar altında değişimle başa çıkabilmek için yenilikçi çözümler üretiyorlar.

^{††} Salkeh’e (1984: 340) göre, “Kadının aylık doğurganlık döngüsü, hamileliğin yorucu simbiyozu, doğumun anahtarı ve bir bebeği emzirmenin zevki, bunlar zaten bir kadının bilincini Doğa ile ortak olma bilgisinde temellendirir.” Benzer şekilde Plumwood (2004: 30) kadın ve doğanın; empati, şefkat ve besleyip büyüme gibi ortak özellikleri içerisinde barındırması nedeniyle kadınları “ekosistemdeki melek” olarak betimlemektedir.

Barış olmadan, bozulmamış ve kirlenmemiş bir çevre ile şu anda dünya çapında yoğun bir baskı altında olan gıda güvenliği olmadan, kadınların ailelerini geçindirmeleri, geçimlerini sürdürmeleri, topluluklarının refahına katkıda bulunacak ticari faaliyetler yürütmeleri ve varlıklarını korumaları mümkün değildir. Cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet ile destekleyici sosyal, politik, hukuki ve ekonomik ortam olmadan kadınlar seslerini duyuramaz ve toplumun kalkınmasına ve doğal ve kültürel kaynakların korunmasına tüm potansiyelleriyle katkıda bulunmalarına olanak tanıyan hakları kullanamaz. Dolayısıyla feminizm ile ekoloji arasında yakın bir bağlantı vardır (Pande, 2003: 8). Bu açıdan ekofeministler kadınlar ve erkekler arasında doğal bir farkın olduğunu, kadınlar ve doğa arasında ise yapısal bir ilişki olduğunu söylemektedir. Ekofeminizmin temel teorisi insanlığın iki cinsiyetli olduğu ve kadınlara doğurganlıklarından dolayı kendilerini doğaya çok daha güçlü bir şekilde bağlı hissetmeleridir. Bu sebeple de kadınları annelik duyguları, iletişim gücü gibi özellikler atfediliyordu. Bu özellikler sayesinde dünyayı yaşamanın esas olarak görüp seçkin egemenlerden beklenmeyecek şekilde dünyaya çapında var olan ekolojik, ekonomik ve sosyal problemleri çözüm üretmeye adanmışlardı (Notz, 2018: 23).

Ekofeministlere göre kadını ve doğayı tahakküm altına alan düşünce ve pratikler erkek egemen paradigmalardan kaynaklanmaktadır. Bu paradigmlar Batı düşünce geleneğinde içerilen indirgemeci, araçsal ve düalist yaklaşım ve metodoloji tarafından beslenmektedir. Bu bağlamda ekofeminizm doğayı ve kadını koruma ve kurtuluşa erdirmeye gayesi üzerine temellenmektedir. Ekofeministlerin temel iddiasına göre, kadın ile doğayı edilgen bir varoluşla bir tutan eril zihniyet bir yandan doğada geri döndürülemez sorunlara yol açmış, bir yandan da kadın varoluşunu ezmeye ve yok etmeye başlamıştır. Bu noktada ekofeminizm, sorunların çözümünü doğa ile kadın arasındaki yakınlıktan hareketle “koruma”, “kollama”, “bakım sunma”, “sezgi”, “anlayış” gibi kadına özgü duygu ve değerleri canlandırmakta bulmuştur. Bunun için ekofeministler, insanlığın ataerkil dönem öncesi “ortak yaşamcı (simbiyotik)” ilişkilerine dönüşü önermektedirler (Yalçın, 2021: 160, 165).

Ekofeministler için doğa, insanlar tarafından kontrol edilecek pasif bir nesne değil yaşayan bir gerçekliktir ve yaşayan tüm canlılar birbirlerine bağlıdır (Mann, 2011: 15). İnsan merkezli faydacı etiğe göre hayvanlar, bitkiler ve ekosistemler, insanlarla ilişkili olarak araçsal bir değere sahiptir. Dolayısıyla ekofeminizm faydacı etik anlayışından farklı olarak ekosferin iyiliği için doğanın korunması gerektiğine ve tüm insanların ekosferin bütünlüğünü koruyacak, ona hükmetmeyecek ve onu fethetmeyecek şekilde davranması gerektiğini ortaya koyar. Bu nedenle ekofeminizmin büyük ölçüde etik ile ilgili olduğunu varsaymakta yanlış bir şey yoktur. Zira çevre etiği, tüm biyotik ve abiyotik topluluklara eşit ahlâki statü sağlamaya çalışır. Değer düalizminin ortadan kaldırılması lehinde konuşur. Sadece insanların içsel değere sahip olduğunu ve insanlar dışındaki varlıkların içsel değere sahip olmadığını düşünmez (Eba, 2020: 79). Ekofeminizmin en önemli felsefi taahhüdü, kadınların ve doğanın hangi anlamda ahlâki failer olarak algılanabileceğini ele almaktır. Ayrıca kadınların insan olmayan varlıklarla birlikte hangi anlamda ahlâki değere sahip olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bu bağlamda feminist etik, ekolojik feminizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekofeminizm, hem biyotik hem de abiyotik toplulukların üyesi olduğu bir ahlâki topluluk biçimi geliştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla feminist etik bir anlamda ekolojik feminizm için bir bilgelik kaynağıdır. Ekofeminizm, kadınların ve doğanın refahıyla ilgilenen dikkatli, tutarlı, metodolojik olarak sağlam sorgulamalar yoluyla doğanın değerlerini içermektedir (Schell, 2017’den aktaran; Ottuh, 2020: 173).

Genel olarak çevre etiği yaklaşımlarına bakıldığında araçsalcı olmayan bir doğa anlayışına doğru gelişim söz konusudur. Nitekim öncelikle insanı merkeze alan “antroposentrik” anlayış hâkim olmuş, ardından tüm canlıları merkeze alan “biyosentrik” anlayış gündeme gelmiş, oradan da doğadaki canlı-cansız tüm varlıkları merkeze alan “holistik (çevre merkezli-bütüncül)” yaklaşıma doğru bir gelişim yaşanmıştır (Sevinçli vd., 2020: 296). Ekofeministler, başta Kant, Mill, Aristoteles vb. tarafından geliştirilen geleneksel etiğe dayalı olanlar olmak üzere tipik insan merkezli yargı ve değerlerin gerekçelendirilemezliğine işaret etmektedirler. Geleneksel ya da klasik etik insan merkezlidir ve her zaman doğa hakkındaki fikirleri gasp etmeye çalışır. Ekofeminizm sadece doğaya değer atfederek türçülüğü reddetmektedir. Türçülük, ahlâki açıdan bir türün diğerinden üstün olduğu görüşüne dayanır. Bu görüşe göre sadece insanlar ahlâki değere sahiptir. Ekofeminizm, araçsal değer olarak bilinen insan merkezci değere de aynı şekilde meydan okumaktadır. Araçsal değer “amaca giden bir araç olarak” ortaya konurken ekofeminizm doğanın içsel bir değere sahip olduğunu ve bu değer kendi içinde bir amaç olarak kabul edildiğini savunmaktadır. Ekofeminizm doğanın saygınlığını ve değerini insan

merkezciliği getirerek değil, biyotik toplumlar arasında herhangi bir etik düalizm biçiminin dışlandığı insan merkezciliği kullanmayarak yeniden tesis etmeyi güçlü bir şekilde savunmaktadır (Ottuh, 2020: 172-173).

Ekofeminizmin ortaya koyduğu bu yaklaşım bağlamsalcı bir etiktir. Ekofeminist yaklaşım, yukarıda Tablo 1’de yer verilen, önceden belirlenmiş ve belirli durumlarda ahlâki duruş bağlamında rakip olarak görülen varlıklara uygulanan haklar, kurallar veya ilkeleri önceleyen etik anlayıştan, Jim Cheney’nin “tanımlayıcı ilişkiler” olarak adlandırdığı yani bir anlamda kişinin kim olduğunu tanımladığı düşünülen ilişkilerden doğan bir etik anlayışa geçişi içermektedir. Ekofeminizm ihtimam, sevgi, dostluk, güven, uygun karşılıklılık gibi değerlere, başkaları ile yaşanılan ilişkilerde “kim olduğumuza” öncelik veren anlayışın değerlerine merkezi olarak yer vermektedir (Warren, 1990: 141, 143).

Warren, birinci tekil şahıs anlatısını, bu ihtimam perspektifini ifade edecek ekofeminist bir etik için önemli bir araç olarak görmektedir. Warren, *“The Power and the Promise of Ecological Feminism” (Ekolojik Feminizmin Gücü ve Vaadi)* (1990) başlıklı çalışmasında, ekofeminist bir etiğin, insan olmayan dünyayla kurulan ilişkinin yaşanmış deneyiminin anlatılmasından nasıl ortaya çıkabileceğine bir örnek olarak yeni başlayan bir kaya tırmanıcısı olarak yaşadığı deneyimin kısa bir anlatısını sunmaktadır (Warren, 1990: 134-135):

“Gözlerimi kapattım ve ellerimle kayayı hissetmeye başladım... O anda huzur içinde yıkandım... Kayanın bana sunduğu şey için aşırı bir şükran duygusu hissettim - kendimi ve kayayı farklı bir şekilde tanıma şansı... doğal çevreyle ilişki içinde olma duygusunu tanımak. Sanki kaya ve ben uzun süredir devam eden bir dostluğun sessiz sohbet ortaklarıymışız gibi hissettim. O zaman fark ettim ki benden çok farklı olan bu uçuşumu önemsemeye başlamıştım...”

Yukarıda yer verilen alıntıda ihtimam perspektifinin merkezinde; ilişki, arkadaşlık, iletişim ve kişisel deneyim dili görülmektedir. Bu anlatıda, dağcının ihtimamın kendisinden tamamen farklı bir varlığa yöneldiği görülmekte ve bu ihtimamın “ilişki kuranların veya bu ilişkilerin taraflarının doğasının (örneğin ahlâki failer, hak sahipleri, çıkar taşıyıcıları veya duyarlı varlıklar olarak düşünülen ilişki kuranlar)” değil, ilişkinin kendisinin bir ürünü olduğuna dikkat çekilmektedir (Warren, 1990: 135). Burada insan ve insan olmayan doğa arasındaki ilişkisel ontoloji ve karşılıklı bağlantı ile kişinin kendi ahlâki sorumluluğunun kaynağına dayanan bir durum görülmektedir.

Son kırk yılda ekofeminizm ve ihtimam etiği, kadınların ezilmesi ile doğanın tahakkümü arasındaki bağlantıyı derinlemesine teorileştirmiştir. Ancak buna rağmen feminist etik teorileri baskın ahlâki ve siyasi söylemlerin marjinerine itilmiştir. Bu nedenle ekofeminizm ve ihtimam etiğinin içgörülerinin sadece çevre etiğinin merkezine değil aynı zamanda politik ilginin de merkezine taşınması gerekmektedir. İnsan ve doğanın radikal bir şekilde birbirinden ayrılmasının altında bulunan ve bazı insan gruplarının öteki olarak kabul edilenleri sömürme ve baskı altında tutma hakkına sahip olduğu fikri, düşünce ve sosyal yaşama derin bir şekilde yerleşmiştir ki tahakküm mantığı doğallaşmış gibi görünmektedir. Feminist etiğin iki dalı olarak da görülen ihtimam etiği ve ekofeminizm, çevre etiği felsefesi ile herkesin birbirine ve sağlıklı bir çevreye bağımlı olduğu şeklindeki apaçık gerçeği gizleyen bu tahakküm zihniyetini sorgulamaktadır. İnsanlar tarafından yaratılan bu krizlerden ancak bu zihniyete meydan okuyarak çıkılabilecektir (Pettersen, 2020: 207).

İhtimam etiği, kadınların ihtimam özelliklerine sahip olduğunu söylemekle birlikte, bunları kadınlarla sınırlandırmayarak erkeklerin de bu özellik veya deneyimlere sahip olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla ihtimam tam da toplumun merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle ihtimamın yalnızca özel alanla ya da kadınlarla sınırlandırılmaması gerekmektedir. Ekofeminizm bu hususta biraz daha ileri giderek doğayı da kapsama almakta ve ihtimam etiğinin alanını genişletmektedir. Ekofeminizm kadının doğaya yakınlığını çeşitli argümanlarla ortaya koyarken ihtimam etiği ile birlikte insana, insan olmayan varlıklara ve doğaya, kadın veya erkeğin ihtimam göstermesi gerektiği üzerinde durmaktadır.

5.Sonuç

Ekofeminizm doğaya karşı mevcut zararlı uygulamaların altında yatan ataerkil ve araçsalcı ahlâki algıyı eleştirmekte, insan ile doğa arasındaki ilişkilerin yeniden inşasına yönelik etik bir yaklaşım sunmaktadır. Ekofeminist düşünce, insan-doğa ilişkisine yönelik yaklaşımında ihtimam etiğinin dilinden yararlanmaktadır. İhtimam etiği; Milton Mayeroff, Carol Gilligan ve Nel Noddings’in öncülüğünde, etik meseleleri değerlendirirken kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü; etik meselelerin içinde bulunulan bağlam, ilişki ve sorumluklar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği gibi iddialarla ortaya çıkıp gelişen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımdan ilhamla ekofeministler tipik olarak “ihtimam (care), sevgi, arkadaşlık, güven ve uygun

karşılıklılık” gibi tarihsel olarak değersizleştirilmiş kadınsı değerlere dayanan ve her türlü tahakkümün üstesinden gelmeyi amaçlayan bir etik üretmişlerdir.

Birçok ideoloji veya politik yaklaşımlar içerisinde görüş farklılıkları bulunduğu gibi, ekofeminizm içerisinde de kadın ve doğa arasında kurulan yakınlık ve etkili olan süreçler üzerinde farklılıklar bulunmaktadır. Çalışmada üzerinde durulduğu üzere bunlardan biri, kadınların erkeklerden farklı biyolojik ve psikolojik özelliklere sahip olduğu için doğayla daha yakın bir bağ kurduğu düşüncesidir. İkincisi ise kadın-doğa yakınlığının ataerkillik, toplumsal süreçler ve tarihsel baskılarla oluşturulduğu düşüncesidir. Kadınlar ister kendi biyolojileri ister tarihsel baskılar nedeniyle doğayla özel bir bağ geliştirmiş olsunlar, ekofeministler ihtimam ve yetiştirme gibi kadın özelliklerinin ekofeminist bir çevre etiğinin parçası olması gerektiği konusunda hemfikir görünmektedirler. Zira ekofeministlere göre karşılıklılık, iş birliğini, beslemeyi ve bakımı içeren geleneksel kadın değerleri ekolojik özelliklere sahiptir. Ataerkil tahakkümü yıkmak için insan topluluğu ve doğa arasındaki yeni ilişkiler bu değerler üzerine kurulmalıdır. Böylece ekofeminizm, ihtimam etiğinin sınırlarını genişletmektedir. Nasıl ki insanlar birbirlerine yer ve zaman vererek, ihtimam göstererek, birbirlerinin tahakkümsüz ilişkilerini destekleyerek bireysel olarak büyümelerine ve gelişmelerine izin vermeliyse, aynı şekilde doğaya da alan ve zaman vermeli, ihtimam göstermeli, onun çoğalmasına, gelişmesine izin vermelidir.

İhtimam etiğinden mülhem ekofeminist çevre etiği tüm dünyevi varlıklara saygı ve özen gösterilmesi, tüm “çevresel seslerin” dinlenmesi ve çeşitliliğe duyarlı olunması gerektiği düşüncesini merkeze almaktadır. Böyle bir yaklaşım, eko-merkezci etik yaklaşımlarla benzerlikler göstermekle birlikte ekolojik sorunların kaynağını, Batı’nın sadece insan-merkezli değil aynı zamanda ataerkil bir nitelik taşıyan doğa anlayışına dayandırması nedeniyle diğerlerine kıyasla farklı bir ekolojik etiktir. Ekofeministlere göre eril-merkezli, güç temelli, düalist ve hiyerarşik ilişki modeli yerine doğanın ve tüm yaşamsal süreçlerin karşılıklı bağımlılığını kavrayabilen, karşılıklı saygı temeline dayanan yeni bir ilişki modeli geliştirilmelidir.

Ekofeminizmde insanlar artık soyut bireyler değildir; daha ziyade, doğa ile olan ilişkileri de dâhil olmak üzere ilişkilerle tanımlanmaktadır. Sadece akıl, irade ya da duygulanım sahibi olmak artık ahlâki yaşamın temeli değildir. Başka bir ifadeyle artık önemli olan ahlâki bir failin haklar, ödevler, erdem veya fayda tarafından belirli bir şekilde hareket etmeye bağlı olması değildir; bunun yerine, önemli olan ahlâki bir failin diğeriyle nasıl bir ilişki içinde olduğudur. Buradan hareketle ekofeminizm; ihtimam, sevgi, dostluk, güven, şefkat, merhamet, sabır, tevazu, diğerkâmlık, fedakârlık gibi bugüne kadar daha çok kadınla ilişkilendirilen değerler üzerine kurulan bir insan-doğa ilişkisi ve toplum vizyonu sunmaktadır. Ekofeminist yaklaşımın ortaya koyduğu bu vizyon kapsamında bireylere düşen etik sorumlulukların neler olabileceği ileride yapılacak çalışmalarda araştırma konusu olarak önerilebilir.

Kaynaklar

- Adams, C. & Gruen, L. (2014). Introduction. In C. Adams & L. Gruen (Ed.) *Ecofeminism: Feminist intersections with other animals and the earth*. London: Bloomsbury Academic.
- Adhariani, D., Sciulli, N. & Clift, R. (2017). *Financial management and corporate governance from the feminist ethics of care perspective*. Springer International Publishing.
- Archambault, A. (1993). A critique of ecofeminism. *Canadian Woman Studies*, 13(3), 19-22.
- Bergama altın madeni direnişi: Toprağın bekçileri (13.12.2014) Erişim adresi <https://bianet.org/haber/bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri-160766>
- Birgün, Köylü kadınlar termik santral nöbetinde (18.08.2011). Erişim adresi <https://www.birgun.net/haber/koylu-kadinlar-termik-santral-nobetinde-59591>
- Carlassare, E. (2000). Socialist and cultural ecofeminism: Allies in resistance. *Ethics and the Environment*, 5(1), 89-106.
- Cross, C. L. (2018). Ecofeminism and an ethic of care: Developing an eco-jurisprudence. *Acta Academica: Critical Views on Society, Culture and Politics*, 50(1), 28-40.
- Cuomo, C. (2002). On ecofeminist philosophy. *Ethics & the Environment*, 7(2), 1-11.
- Çağrı Mutlu, E. (2017). İlgi etiği bağlamında çocuğun ahlaki eğitimi. *Çocuk ve Medeniyet*, 2, 127-141.
- Çekem, K. (2020). Etik ile politikanın kesişiminde “ihtimam”. *Humanitas*, 8(16), 66-86.
- Daly, L. K. (1994). Ecofeminisms and ethics. *The Annual of the Society of Christian Ethics*, 14, 285-290.
- Değirmenci, E. (Der.) (2019). *Doğa ve kadın: Ekolojik dönüşümde feminist tartışmalar*. KADAV.
- Des Jardins, J. R. (2006). *Çevre etiği: Çevre felsefesine giriş*. (R. Keleş, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.

- Donovan, J. (1990). Animal rights and feminist theory. *Journal of Women in Culture and Society*, 15(2), 350-375. <https://doi.org/10.1086/494588>
- Donovan, J. (2007). Attention to suffering. In Adams, C. & Donovan, J. (Ed.), *The feminist care tradition in animal ethics*. New York: Columbia University Press.
- Donovan, J. (2015). *Feminist teori*. (A. Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Sayılan, Çev.), İstanbul: İletişim. (Orijinal Yay. Yılı 1997).
- Eba, M. B. A. (2020). Human right and sustainable development. *GNOSI: An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis*, 3(3), 67-82.
- Ferry, L. (2000). *Ekolojik yeni düzen*. (T. Ilgaz, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gilligan, C. (2003). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.
- Göker, Z. G. (2020). Özenli vatandaşlık: Feminist bakım etiğini yeniden politikleştirmek. *Kadın/Woman 2000 Journal for Woman's Studies*, 21(1), 89-106.
- Held, V. (2005). *The ethics of care*. Oxford University Press.
- Heywood, A. (2010). *Siyasî ideolojiler*. (A. K. Bayram vd., Çev.), 2. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. (B. B. Özipek vd., Çev.), 14. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Kalonya, D. H. (2021). Müştereklerin çitlenmesi ekseninde kadınlar: Ekofeminist perspektiften Türkiye'de çevre hareketleri. *Planlama*, 31(3), 448-465.
- Karacan, O. (2023). İhtimam etiği bağlamında hâkimlik ve cesaret ilişkisi. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(2), 223-240.
- King, R. J. H. (1991). Caring about nature: Feminist ethics and the environment. *Hypatia*, 6(1), 75- 89.
- Kumar Singh, N. (2023). Ecofeminism and environmentalism in India: A critique. *International Journal of English and Studies (IJOES)*, 5(10), 18-27.
- Mann, S. A. (2011). Pioneers of US ecofeminism and environmental justice. *Feminist Formations*, 1-25.
- Mayeroff, M. (1971). *On caring*. Harper & Row. Publishers.
- Mellor, M. (2000). Feminism and environmental ethics: A materialist perspective. *Ethics and the Environment*, 5(1), 107-123.
- Merchant, C. (2005). *Radical ecology: The search for a livable world*. 2nd ed., New York: Routledge.
- Noddings, N. (1984). *Caring: A feminine approach to ethics and moral education*. University of California Press.
- Noddings, N. (1992). *The challenge to care in schools: An alternative approach to education*. Newyork: Teachers College Press.
- Noddings, N. (2002). *Starting at home: Caring and social policy*. University of California Press.
- Notz, G. (2018). *Feminizm*. (S. D. Çetinkaya, Çev.), 2. Baskı, Ankara: Phoenix.
- Ottuh, P. (2020). A critique of eco-feminism: An attempt towards environmental solution. *International Journal of Environmental Pollution and Environmental Modelling*, 3(4), 167-179.
- Önder, O., Barın, B., Bodur, A. E., Erdoğan, B., Özmen, B., Acun, C. ve Hıdıroğlu, S. (2023). Bakım verenlerin bakımı: İhtimam etiği perspektifinden bir inceleme. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 10(4), 113-123.
- Öner, Y. ve Atsız, H. (2022). Toplumsal cinsiyet rollerinin mekân bağlamında analizi: Feminist yaklaşımlar ve özen etiği perspektifi. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 21(2), 530-559.
- Pande, R. (2003). Eco-feminism: Making connections between feminism and ecology. *The Eastern Ghats*, 9(1), 7-8.
- Pepper, D. (1996). *Modern environmentalism: An introduction*. New York: Routledge.
- Pettersen, T. (2020). Caring for more than humans: Ecofeminism and care ethics in conversation. In O. Lysaker (Ed.) *Between Coseness and Evil* (pp. 183-213).
- Plumwood, V. (1991). Nature, self and gender: Feminism, environmental philosophy and the critique of rationalism. *Hypatia*, 6(1), 3-27.
- Plumwood, V. (2004). *Feminizm ve doğaya hükmetmek*. (B. Ertür, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Puleo, A. H. (2017). What is ecofeminism?. *Quaderns de la Mediterrània*, 25, 27-34.
- Raghuram, P. (2019). Race and feminist care ethics: Intersectionality as method. *Gender, Place & Culture*, 26(5), 613-637.
- Reiter, S. (1997). The ethics of care and new paradigms for accounting practice. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 10(3), 299-324.
- Robinson, F. (2011). *The ethics of care: A feminist approach to human security*. Temple University Press.
- Salleh, A. K. (1984). Deeper than deep ecology: The eco-feminist connection. *Environmental Ethics*, 6, 339-345.

- Sandilands, C. (1998). The good-natured feminist: Ecofeminism and democracy. In R. Keil et al (Ed.), *Political Ecology: Global and Local* (pp. 235-250). Routledge.
- Schell, E. E. (2017). Vandana Shiva and the rhetorics of biodiversity. In *Feminist Rhetorical Resilience* (pp. 30-53), <https://doi.org/10.2307/j.ctt4cgpws>.
- Sevinçli, B. G., Nalbant, F. ve Eseler, B. (2020). Çevre etiği kavramının kentsel dönüşüm üzerinden değerlendirilmesi. Ö. Sezer ve A. Kayan (Ed.), *Çevre Tartışmaları ve Çağdaş Gelişmeler* içinde (ss. 295-330), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Shameer, M. (2015). Chipko movement and ecofeminism. *International Journal of Advanced Research in Social Sciences and Humanities (IJARSSH)*, 3(1), 27-30.
- Şimşek, E. (2022). Nel Noddings'in ihtimam etiği perspektifinden hukuk fakültelerinde grup çalışmaları: Ankara üniversitesi hukuk fakültesi 'hukuka felsefeyle bakmak' grubu örneği. *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(2), 725-744.
- Tamkoç, G. (1996). Ekofeminizmin amaçları. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4, 77-84.
- Teke Lloyd, F. A. (2018). Feminist ethics of care and its importance for some normative questions in international politics. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 25, 255-271.
- Tong, P. R. (2006). *Feminist düşünce*. (Z. Cihirlioğlu, Çev.), İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Tronto, J. C. (1987). Beyond gender difference to a theory of care. *Signs*, 12(4), 644-663.
- Tronto, J. C. (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. New York: Routledge.
- Warren, J. K. (1987). Feminism and ecology: Making connections. *Environmental Ethics*, 9(1), 3-20.
- Warren, J. K. (1990). The power and the promise of ecological feminism. *Environmental Ethics*, 12(2), 125-46.
- Yalçın, O. (2021). Türk kültüründe ev ve çöp ilişkisi: Ekofeminist bir yaklaşım. *Milli Folklor*, 130, 156-167.
- Yılmaz Aslantürk, A. (2018). Çevrenin siyasallaşmasında kadın ve doğanın dönüşümü: Ekofeminizm. *SSD Journal*, 3(11), 312-324.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
